

TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN DİJİTAL KAPASİTESİ: PANDEMİ PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL DİPLOMASİ UYGULAMALARI

Mehmet BABACAN¹

Öz: Bu çalışma, ulusal güvenlik öncelikleri temelinde millî dış politikanın tayin, tespit ve yürütülmesinde birinci derecede rol oynayan Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Dışişleri Bakanlığı'nın özellikle Covid-19 (koronavirüs) küresel salgını/pandemisi sürecinde benimsediği dijital uygulama ve yenilikleri ortaya koyma amacındadır. Ayrıca, çalışmada, küresel ölçekte etkileri olan bu pandemiyle birlikte dönüşen küresel politika çerçevesinde, çağın teknolojik gereklerine uyum sağlayarak yürütülmeye çalışılan diplomasi çabaları üzerinden, Türkiye'nin dijital yetkinliğinin ve kapasitenin de ölçülmesine çalışılacaktır. Bu bağlamda, geleneksel yöntemlerin yanında, teknolojik gelişmelere paralel bir biçimde yeni dijital yöntemlerin de kullanımına şahit olunan pandemi döneminde, online (çevrim içi) olarak yürütülen diplomasi çabalarının etkinliği üzerine gerçekleştirilecek analizlerle, Türk Dışişleri'nin bu husustaki başarı ve performansından söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Dijital Diplomasi, Dijital Dönüşüm, Türk Dış Politikası.

Article Category: International Relations

Date of Submission: 16.02.2021

Date of Acceptance: 19.02.2021

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi ve Proje Asistanı.
Email: babacan_b27@hotmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1420-7726>.

**DIGITAL CAPACITY OF TURKISH FOREIGN POLICY:
DIGITAL DIPLOMACY PRACTICES FROM A PANDEMIC
PERSPECTIVE**

Abstract: This study aims to reveal the digital innovations and applications that the Turkish Ministry of Foreign Affairs has adopted during the Covid-19 (coronavirus) pandemic. Turkish Foreign Ministry plays a first degree role in the adoption and implementation of Turkish foreign policy and takes Turkey's national security priorities at its core values. The study will also try to assess Turkey's digital competence and capacity in terms of changing technological necessities of the current era during which the pandemic has caused a global political transformation. In this regard, Turkish Foreign Ministry's performance in terms of online diplomatic activities during the Covid-19 pandemic will be analyzed in order to make analyze its digital performance.

Keywords: *Covid-19, Turkish Ministry of Foreign Affairs, Digital Diplomacy, Digital Transformation, Turkish Foreign Policy.*

Giriş

İki kutuplu dünya düzeninin hâkim olduğu bir ortamda, dış politika, bir devletin bağımsız bir aktör olarak diğer devletlerle yürüttüğü resmi dışsal ilişkilerin toplamı olarak tanımlanırken, dış ilişkilerin de güvenlikten sorumlu askerler ve diplomatlar tarafından yürütülmesi fikri egemendi. Ne var ki, nükleer savaş tehlikesinin söz konusu olduğu 20. yüzyıl koşullarının değişmeye ve devletlerin küreselleşen dünya ekonomisine uyum sağlayarak dönüşmeye başlamasıyla birlikte, dış politikaya yön veren temel paradigmlar da radikal bir dönüşüme uğramıştır. Günümüzde, “*dış ilişkilerin yürütülmesi*” olarak tanımlanan diplomasiye ilişkin kararlar biçim ve içerik bakımından değişmiş; karar alma süreçlerine de devlet-altı ve devlet-üstü birçok farklı aktör dâhil olmaya başlamıştır. Bunun yanında, küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni egemenlik türleri ve iktidar ilişkileri de, geleneksel devlet egemenliğini çetin bir sınamaya tabi tutmuştur.² Nitekim, 2019 yılının Aralık ayı itibariyle Çin’in Wuhan şehrinde ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan ve 2020’nin Mart ayında da Dünya Sağlık Örgütü’nce (WHO) küresel bir salgın (pandemi) olarak nitelendirilen koronavirüs veya Covid-19 salgını, küresel ölçekte Vestfalyan ulus-devlet kavramına yönelik tartışmaları yeniden uluslararası politikanın gündemine taşımıştır. Küresel salgın öncesinde artış eğilimi gösteren internet kullanımı ve ulus-ötesi dijitalleşme, salgının beklenen sonuçlarından birisi olan dış politikada izolasyonizm ve günlük hayatta eve kapanmalar ile birlikte daha da yoğunlaşmış; nitekim Facebook, Apple, Amazon, Netflix ve Google gibi dijital platformlar olarak faaliyet gösteren şirketlerin piyasa değeri 3,2 trilyona yaklaşarak, dünya üzerindeki birçok ülkenin ekonomilerinden daha yüksek hacimlere ulaşmıştır.³

Ticaretin, değerlerin, piyasanın ve fikirlerin küreselleştiği bir ortamda, virüsün/salgının da küreselleşmesi karşısında, klasik Vestfalyan ulus-devlet anlayışı, halk sağlığı bağlamında gündeme gelen yeni-korumacılık (*new protectanism*) ve içe-kapanmacılık (*new isolationism*) ekseninde yeniden tartışılmaya açılmıştır. Post-Vestfalyan sistemin adeta bir özeti gibi görülebilecek bağımsız aktörün (devletin/ulus-devletin) dış politika alanında egemenliğini diğer bir aktörle paylaşmak durumunda kalması, devletlerin küreselleşmenin dinamiklerinden beslenerek, siyasal erke ortak olan sistemin yeni aktörleriyle rekabet etmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle, koronavirüs (Covid-19) yayılmaya devam ederken, hükümetler; günlük hayatlarına kısıtlamalar getirdikleri vatandaşlarının fiziksel hareketliliğini

² Gencer Özcan (2014), “Dış Politika Analizi”, içinde *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (editör: Evren Balta), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 323-324.

³ David Bray (2020), “Pandemic may replace the nation-state: But with what?”, Atlantic Council, 09.04.2020, Erişim Tarihi: 18.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/geotech-cues/pandemic-may-replace-the-nation-state-but-with-what/>.

daha kolay takip edebilmek, sağlık hizmetlerine, bilgiye ve iletişime erişimlerini sağlamak, ancak aynı zamanda bunları yetkili makamlarla paylaşmak ve hastalığın yayılmasını izlemek, tahmin etmek ve etkileyebilmek için dijital teknolojilerden de yararlanmaya başlamışlardır.⁴

Tıpkı toplumsal hayatı ilgilendiren iç politikaya dair bu konular gibi, yurt dışı uçuş trafiğini durdurarak uluslararası toplumdan fiziksel olarak kendilerini izole eden devletler, bu süreçte dış ilişkilerini ve diplomatik münasebetlerini de dijital teknolojileri kullanarak yürütmeye çalışmışlardır. Küresel boyutta birçok önemli toplantı ve müzakerenin ağ üzerinden çevrim içi (*online*) gerçekleştirilmesinin yanında, ikili ve çok taraflı diplomatik temaslar da bu hassas süreçte yine dijital mecradan gerçekleştirilmiştir.⁵ Pandemi dönemindeki bu küresel trende uygun olarak, Türkiye'nin de komşularıyla ve üye olduğu uluslararası örgütlerle diplomatik ilişkilerini idame ettirmede uygulamaya koyduğu dijital diplomasi örnekleri dikkatleri çekmiş ve yer yer dış politika yapıcılarının ve siyasal iktidarı temsil eden önemli bürokratların beyanlarına yansımıştır.⁶ Türkiye açısından bakıldığında; tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel ölçekte yayılan ölümcül bir virüsün söz konusu olduğu korkunç bir atmosferde, diplomatik ilişkiler, teknolojik imkânlar sayesinde başarılı bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Pandemi dönemindeki bu uygulamaları gerçekleştirmenin zorlukları yanında, bu süreç, diplomasi alanına yeni kavram ve olgular da getirmiş; nitekim bu dönemde diplomasideki geleneksel yöntemlerin yanında, dijital diplomasi yöntemleri de diplomatik faaliyetlerde yoğun şekilde yer almaya başlamıştır.

1. Dijital Diplomasi: Kavram, Yöntem, Araçlar ve Dünyadaki Uygulamaları

Tarihsel olarak, insanlığın ekonomik faaliyetler temelinde geçirdiği dönüşüm üzerinden toplumsal ve siyasal gelişiminin gerçekleştiği; bunun da geçmişten günümüze “*tarım toplumu*”, “*sanayi toplumu*” ve “*bilgi toplumu*” olarak ifade bulduğu bilinmektedir.⁷ Tarım toplumu, kökeni İlk Çağ veya Antik Çağ'a kadar uzanabilen ve özellikle Kuzey Avrupa'da ağır sabanın bulunmasıyla en temel geçim kaynağı ve ekonomik faaliyet olarak tarımsal üretime odaklanan ve toplumsal ilişkilerin de kırsal/pastoral yaşamın ilkelerine göre

⁴ United Cities and Local Governments (UCLG) (2020), “Digital Technologies and the COVID-19 Pandemic: Briefing & Learning Note Live Learning Experience: Beyond the immediate response to the outbreak of COVID-19”, 15.04.2020, Erişim Tarihi: 15.01.2021, Erişim Adresi: https://www.uclg.org/sites/default/files/eng_briefing_technology_final_x.pdf.

⁵ NTV (2020), “G 20 Zirvesi başladı: Liderlerden corona virüs mesajı”, 22.11.2020, Erişim Tarihi: 19.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/g-20-zirvesi-basladi-liderlerden-coronavirus-mesaji,9FzhftOpMECtnUBaVOaHCA>.

⁶ Emine Kaplan (2020), “Diplomaside Dijital Dönüşüm”, *TRT Haber*, 24.09.2020, Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/diplomaside-dijital-donusum-518297.html>.

⁷ Yenal Ünal (2009), “Bilgi Toplumunun Tarihiçesi”, *Tarih Okulu*, Sayı: V, Sonbahar, s. 124.

kodlandığı bir aşamayı.⁸ Sanayi toplumu ise, adını aldığı Sanayi Devrimi ile ilişkilendirilen ve kronolojik olarak 18. yüzyılda, mekânsal olarak da Avrupa kıtası (daha çok Batı Avrupa) menşeli bir toplumsal tabakalanma (aristokrasi ve din adamları/ruhbanlar sınıfı yanında yeni nükseden “*burjuvazi*” ve “*işçi sınıfı*”) düzeyini temsil etmekteydi.⁹ Daha yakın bir çağı işaret eden ve çoğumuzun duyarak aşına olduğu “*bilgi toplumu*” ise, nihayetinde Enformasyon Devrimi ile vücut bulan insanlığın son olgunlaşma dönemini simgelemektedir.¹⁰ Küreselleşme olgusu ile birlikte etkileri daha yoğun olarak hissedilen bilişim ve iletişim teknolojilerinin (BİT), aslında küreselleşmenin hem bir nedeni, hem de bir sonucu olarak değerlendirilebileceğini de bu noktada belirtmek gerekir. Bu hususta, iki temel alımlayıcı varlık (*entity*) arasındaki mesafenin etkisini ortadan kaldırarak iletişimsel bir ilişki kurması açısından, telgraf teknolojisi (1830), Enformasyon Devrimi’nin ve bilgi toplumuna giden yolun döşenmiş ilk taşı sayılmaktadır. Günümüzde, siyasi, sosyal, ekonomik, ticari, eğitsel, tıbbi, sportif vb. bütün beşerî ilişkileri kapsayan boyutuyla bilginin elde edilebilirliği ve maliyeti üzerinde çok büyük etkileri bulunan ağ teknolojisinin (*web/internet*) keşfi ve 1980’lerden itibaren yaygınlaşması da, telgraf-telefon-televizyon dizgesinde devam eden enformasyon teknolojisindeki nihaî ve en gelişmiş aşamaya konumlanmaktadır. Yoneji Masuda’nın “*enformasyon toplumu*”, Peter F. Drucker’in ise “*bilgi toplumu*” adını verdiği ve 1950’li yıllardan sonra ortaya çıkmaya başlayan bu yeni toplum biçiminde, bilgi, en temel ve biricik kaynak iken, sürükleyici dinamiği de bilgisayar teknolojileri ve yine bilgi oluşturmaktadır.¹¹

Küreselleşme sürecinde artan bilgi teknolojisi kullanımının, küresel ölçekte insanlar-arası ve toplumlar-arası/uluslararası ilişkileri bütün boyutlarıyla etkileyerek dönüştürdüğü gerçeği ise yadsınamaz. Nitekim web tabanlı dijital teknolojiler, dış politika ve diplomasi alanında da kendilerine yer bulmuş; özellikle içinden geçmekte olduğumuz küresel salgın döneminde devletlerarası ilişkilerin dijital platformlardan yürütülmesi hususunda yeni uygulamaların/yöntemlerin yoğunlukla kullanılmaya başlanması göze çarpmıştır. Genellikle

⁸ Özellikle Avrupa kıtasının ekonomik ve siyasi anlamda dönüşümüne yol açan bu buluş (ağır saban/kara saban) ile feodalizmin temelleri atılmış ve tarımsal üretim, lord ve vassal arasındaki ilişkiler temelinde örgütlenmeye başlamıştır. Bakınız; Oral Sander (2020), *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, 33. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, s. 70.

⁹ Aslında, bu tarihe kadar asıl geçim kaynağı olan toprak, soyluların ve Kilise’nin (dolayısıyla ruhban sınıfının) elinde olduğu için, yeni kentler ve fabrikalarla ortaya çıkan ekonomik dönüşümün sonucu içeride yeni sosyal sınıf formları oluşurken, dışarıda/devletlerarasında ise yeni siyasi ve ekonomik çatışmaların (kolonyalizm ve sömürge rekabeti gibi) ortaya çıkması olmuştur. Bakınız; Oral Sander (2020), *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, s. 216.

¹⁰ Yenal Ünal (2009), “Bilgi Toplumunun Tarihçesi”, s. 126.

¹¹ *A.g.e.*, s. 133.

internetin ya da diğer adıyla web teknolojilerinin dış politika ve uluslararası ilişkiler alanına üç temel etkisinin olduğundan söz edilmektedir:

1. Dış politika-yapım ve karar alma süreçlerine katılan aktörlerin ve argümanların sayıca artmasıyla birlikte, dış politikanın çok-terafli/çok-aktörlü hale gelmesi ve devletin bu alandaki tekelinin ve kontrolünün azalması,
2. Devletler için dış politika alanına etki edecek bilgilerin, doğru olsun ya da olmasın, yayılmasını ve serbest hareket etmesini hızlandırması,
3. Geleneksel diplomatik hizmetlerin (Elçilik ve Konsolosluk gibi) sadece kendi ülke vatandaşlarına ve hükümetlerine değil, aynı zamanda diğer ülke hükümetlerine ve vatandaşlarına da daha hızlı ve daha az maliyetli bir şekilde sunulmasını sağlaması.¹²

Görüldüğü üzere, internet teknolojilerinin uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi gibi uzmanlık alanlarına öncelikli etkisi, bu alanlardaki süreçleri daha çoğulcu/plüralist hale getirmesi ve zaman ve kaynak tasarrufu sağlayarak, onlara hızlı ve az maliyetli bir nitelik kazandırmasıdır. Özellikle diplomasi alanında bilgi teknolojilerinin kullanımıyla birlikte, geleneksel diplomasi yöntemlerinin yanında, “*dijital diplomasi*” veya “*e-diplomasi*” adı verilen yeni bir kavramın doğması da söz konusu olmuştur. Diplomasi; klasik tabirle bir “*dış politika aracı*” olarak hem kurumsal bir manaya, hem de yöntem ve süreç olarak ele alınabilecek bir içeriğe sahiptir. Kurumsal anlamda diplomasi, diplomatik temsil kuruluşlarını ve çalışanlarını kastederken, yöntem ve süreç olarak diplomasi ise, devletlerarası ilişkilerin ve sorunların barışçıl yollarla görüşülmesi ve çözümlenmesi süreci olarak tanımlanmaktadır.¹³ Dijital diplomasi ise, diplomasinin bir alt dalı olarak değerlendirilen kamu diplomasisi içinde yer alan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu diplomasisi, ilk kez 1960’larda dillendirilen, ancak 1990’lı yıllarla birlikte etkin olarak kullanılan bir diplomasi yöntemi olarak devletlerin ülke içinde ve dışında izledikleri politikalara ve savundukları değerlere yönelik kamuoyu oluşturma çabalarının bir unsurunu ve algı yönetimini ifade etmektedir.¹⁴

Farkındalık yaratmak, ilgi uyandırmak, daha geniş kitleye ulaşmak ve bahse konu ülke, değerler veya konu lehine eyleme geçilmesini sağlamak gibi dört temel aşamadan oluştuğu varsayılan kamu diplomasisinin en önemli araçları ise “*yumuşak güç*” (*soft power*) unsurlarıdır. Nitekim özellikle 21. yüzyılın popüler dış politika kavramlarından ve demokratik

¹² Nicholas Westcott (2008), “Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations”, Oxford Internet Institute, Research Report 16, Temmuz, s. 2.

¹³ Tayyar Arı (2017), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 11. Baskı, Bursa: Alfa Akademi Yayınları, s. 347.

¹⁴ Pınar Aslan & Oğuz Göksu (2016), “Digital Diplomacy, Global Perception and Turkey”, içinde *14th International Symposium Communication in the Millennium* (editörler: N. Sezer & S. Gezgin & E. Yolcu), İstanbul, s. 575.

politikalarından biri sayılan yumuşak güç unsurları (kültür, siyasal değerler ve dış politikalar), kamu diplomasisinin de çerçevesini çizmektedir.¹⁵

Dijital diplomasi kavramı da, esasında klasik diplomasi çalışmalarının web teknolojileri üzerinden internet yoluyla gerçekleştirilmesi ve bu yolla bir diyalog oluşturulmasıdır. Bununla birlikte, Twitter, Facebook vb. sosyal medya platformları aracılığıyla yabancı kamuoylarının duygu, düşünce ve anlam dünyalarında yer edilmesine yönelik çabalar da dijital diplomasi kavramının içeriğine girmektedir.¹⁶

Holmes'a göre, dijital diplomasi; bir kamu diplomasisi biçimi olarak geleneksel medya kaynaklarından yukarıdan aşağıya doğru dikey bir bilgi akışından ziyade, dünyanın dört bir yanındaki insanların eşit ve yatay bir şekilde ağlar aracılığıyla daha fazla bilgi edinmesine olanak tanıyan teknolojiler yardımıyla önemli bir ilgi ve eleştiri sahibi olmasının sonucudur.¹⁷ Bu yönüyle, bilgiyi üretme ve yayma işlevi medyanın tekelinden çıkmış, bireyler bilgi üreticisi ve yayıcısı konumuna erişmişlerdir. Ancak ciddi sorunlar ve krizler söz konusu olduğunda, ulusal otoritenin/devletin duruma müdahale ederek kamuoyunu aydınlatması, konuyu izah etmesi ve dezenformasyonun önüne geçmesi büyük önem taşımaktadır. İşte böyle bir süreçte dijital diplomasi kullanımı öne çıkacak ve devletler, dijital diplomasiyi kullanarak kitleleri hızlı ve doğru bir biçimde bilgilendirerek muhtemel krizler engellenebilecektir.¹⁸

Bununla birlikte, dünya üzerindeki 193 Birleşmiş Milletler (BM) üyesi ülkenin yaklaşık üçte ikisinin birer resmi Twitter hesabı bulunmasına karşılık, “*e-diplomasi*” ya da “*dijital diplomasi*”ye dönük stratejileri bakımından ülkeler arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), dijital diplomasiyi geliştirmekte olan endüstriyel tabanlı bir oluşum ya da sadece akademik bir çalışma alanı olarak görmekten ziyade, bu konuyu ciddiye alarak dijital diplomasi alanında uzmanlar yetiştirerek merkezler açmaya başlamış ve kapsamlı bir dijital diplomasi stratejisi belirlemiştir. Buna karşın, Çin, Rusya, İngiltere (Birleşik Krallık) ve Sırbistan gibi ülkeler ise, şimdilik dijital diplomasiyi sınırlı bazı formlarıyla ele almakta ve örneğin bu alanda sadece Twitter ya da Facebook gibi sosyal medya platformlarında hesap açarak bu hesapları kullanmak yönünde hareket etmektedirler.¹⁹ Dijital diplomasi alanında son yıllarda İngiltere (Birleşik Krallık), İsveç ve İsrail gibi

¹⁵ Pınar Aslan & Oğuz Göksu (2016), “Digital Diplomacy, Global Perception and Turkey”, s. 576.

¹⁶ A.g.e., s. 577.

¹⁷ Marcus Holmes (2015), “Digital Diplomacy and International Change Management”, içinde *Digital Diplomacy: Theory and Practice* (editörler: Corneliu Bjola & Marcus Holmes), London: Routledge, s. 18.

¹⁸ Pınar Aslan & Oğuz Göksu (2016), “Digital Diplomacy, Global Perception and Turkey”, s. 578.

¹⁹ Marcus Holmes (2015), “Digital Diplomacy and International Change Management”, s. 14.

ülkelerin öne çıktığı; bunlardan özellikle İsveç'in 2013-Dijital Diplomasi raporunda “*en demokratik Twitter hesabına sahip ülke*” olarak konumlandığı belirtilmelidir. Raporun hazırlayıcısı Gökhan Erel'e göre; klasik diplomasi Diplomasi 1.0, Kamu Diplomasisi Diplomasi 2.0 ve Dijital Diplomasi de Diplomasi 3.0 olarak isimlendirilirken, özellikle Ortadoğu'da İran “*dijital diplomasinin şövalyesi*” olarak öne çıkmaktadır. Ortadoğu bölgesinde İran'ın yanında, İsrail'in de “*Hasbara*” adındaki kamu diplomasisi etkinlikleri çerçevesinde, medya üzerinden etkin olacak “*vatandaş diplomatlar*” yetiştirme projesinin dikkat çektiği söylenebilir. Ayrıca rapora göre, ABD Savunma Bakanlığı'nın özellikle Çin kaynaklı tehditlere yönelik olarak kabul edilen 4-5 milyar dolarlık ek bütçeyle siber ordular kurduğu ve bu hususta çeşitli önlemler aldığı belirtilmektedir.²⁰

İnteraktif bir süreç olan ve yabancı halklar, devletler ve hükümet-dışı organizasyonlarla dijital araçlar kullanarak iletişime geçilmesi, onlara bilgi aktarılması ve bu yolla algı inşa etme süreci olarak değerlendirilen dijital diplomasi kavramının içeriğinde veri görselleştirme, siber güvenlik, dijital kültür, siber güvenlik ve dijital diyaspora gibi farklı bazı unsurlar da bulunmaktadır. Ayrıca çoğu kez dijital diplomasi yerine kullanılan “*siber diplomasi*”nin ise tamamen farklı bir içeriğe sahip olduğunu ve daha çok siber güvenlikle ilgili olarak siber alandaki sorunları çözmek için diplomatik araç ve düşüncelerin kullanılmasını kapsadığını bu noktada belirtmek gerekmektedir.²¹

2. Dışişleri Bakanlığı'nda Dijital Dönüşüm: Pandemi Dönemi ve Dijital Diplomasi Uygulamaları

1950'li yıllardan itibaren ortaya çıkan dijitalleşme²² kapsamında siber gerçekliğin yayılması, akıllı sistemlerin kullanılması ve sosyal medya platformlarının çoğalması devletlerin hayatıyet atfettikleri konuları revize etmiş; özellikle Dünya Ekonomik Forumu'nda (WEF) dijital verinin petrol kadar değerli bir varlık olduğunun kabul edilmesi de güç kavramının içeriğinin değiştiğine dair analizlerin doğmasına yol açmıştır. Ülkelerin çıkarları, stratejik amaçları, güvenlik öncelikleri bağlamında askeri planlamaları için dijital verileri kullanmaya başlaması ve günümüzde kripto paralar, ekonomik savaşlar, 5G üzerinden şekillenen devlet politikaları,

²⁰ *Yeni Şafak* (2014), “Siber Şövalyeler”, Erişim Tarihi: 22.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/dunya/siber-sovalyeler-601150>.

²¹ Siber Bülten (2020), “Karıştırılan iki kavram: Siber diplomasi ve dijital diplomasi arasındaki farklar”, 03.10.2020, Erişim Tarihi: 23.01.2021, Erişim Adresi: <https://siberbulten.com/makale-analiz/karistirilan-iki-kavram-siber-diplomasi-ve-dijital-diplomasi-arasindaki-farklar/>

²² Dijitalleşme; yalın bir tabirle yazıların, resimlerin, videoların ve ses kayıtlarının bilgisayarlar tarafından işlenmek suretiyle dijital formlara/formata dönüştürülmesi demektir. Bakınız; Merve Seren (2021), “Dijital Belirsizliğin Başındayız”, *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 54, Şubat, s. 47.

yakın gelecekte ülkelerin “*dijital güç*” olma yolunda rekabet edeceği, hatta bu hususta savaşı bile göze alacağı gerçeğine işaret etmektedir.²³

Nitekim pandemi sürecinde dijital alandaki yetkinlik ve gücün uluslararası platformda muhtemel siber saldırılara karşı önemli bir rol oynadığına şahit olunmuştur.²⁴ Koronavirüsünün ortaya çıkıp yayılmasında kimin rolünün olduğu, dahası bunun küresel politikaya etkileri konusunda ABD ve Çin eksenli tartışmalar dijital medya platformları üzerinden şiddetlenmiş, dahası virüsün kaynağı ve etkilerine yönelik dezenformasyon çalışmaları da had seviyeye ulaşmıştır.²⁵

Pandemi dönemindeki tartışmaların bir boyutu böyleyken, diğer ve konumuz açısından önemli olan başka bir boyutu ise özellikle diplomasi alanında “*maske diplomasisi*”²⁶, “*aşı diplomasisi*”²⁷ ve “*dijital diplomasi*” gibi kavramların yükselişe geçmesi olmuştur. Bunlardan

²³ Tarık Dağlı (2021), “Artık Teknoloji Devletleri Ülke, Teknologlar Başkan Gibi”, *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 54, Şubat, s. 44.

²⁴ *BBC Türkçe* (2020), “ABD Dışişleri Bakanı Pompeo: Siber Saldırıların arkasında Rusya’nın olduğu açık”, 19.12.2020, Erişim Tarihi: 24.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55378023>.

²⁵ Örneğin, pandemiyle birlikte ülke dışındaki Çinli diplomatların kendi ülkelerinde yasaklı olan Twitter kullanımını artmış ve kullandıkları hesap sayısı 2019 yılı Nisan ayına göre % 300 artış göstermiştir. Hatta Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün, yaklaşık 300.000 takipçili Twitter hesabı üzerinden ve Rusya yanlısı bir haber platformuna dayanarak, Amerikan askerleri tarafından Çin’e bu virüsün getirildiğini iddia etmesi, bu tweetin yurt dışındaki Çin konsoloslukları ve görevli diplomatlar tarafından rt (*retweet*) edilmesi ve devamında Çin devlet televizyonlarında da bu haberin çokça dolaşıma sokulması, Çin’in yeni agresif dezenformasyon politikasına bir örnek teşkil etmektedir. Çin ve Rus kaynaklı dezenformasyon faaliyetleri, pandemi döneminde bir bütün olarak Batı dünyasını ve Batı orijinli uluslararası örgütleri hedef alarak imajlarına zarar verme güdümünde olmuştur. Yine pandemi esnasında Rusya ve Çin’in adeta paydaş bir dezenformasyon kampanyası yürüttüklerine dair diğer bir somut kanıt ise, *RT* ve *Sputnik*’in pandemi döneminde bir yandan Avrupa’daki Sırbistan gibi bazı devletlere yardım gönderen Çin ile ilgili övgü dolu haberleri öne çıkarırken, diğer taraftan AB karşıtlığını işlemesidir. Bu kapsamda Avrupa’nın da krize karşı yetersiz kaldığına ve bir bütün olarak AB’nin başarısızlığına dair haberler sürekli dolaşımında tutulmuştur. Pandemi döneminde, *RT*, AB dayanışmasının bir mit olduğunu vurgulayan ve İtalya’ya AB’nin yardım etmediği ve dayanışma göstermediğine dair haberleri de sürekli yayınlamıştır. Nitekim NATO’nun 92 sayfalık 2030 raporunda geçen “*Demokratik Direnç Merkezi*” kurulması maddesinin amacı da, daha önceki deneyimler ışığında Rusya, Çin gibi ülkeler tarafından Batı ülkelerinin seçim çalışmalarına ve diğer demokratik süreçlere yapılacak hibrit saldırıları önlemek olarak beyan edilmiştir. Bakınız; Mehmet Babacan (2021), “Uluslararası Örgütlerin Türkiye’de Dezenformasyona Karşı Savaşları: Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) Örneği”, Türkiye Algı Merkezi (TAM), Erişim Tarihi: 25.01.2021, Erişim Adresi: <https://turkiyealgimerkezi.com/makaleler/uluslararasi-orgutlerin-turkiyede-dezenformasyona-karsi-savaslari-nato-kuzey-atlantik-ittifaki-ornegi> ve İpek Özbey (2020), “Akil İnsanlar Grubu’ndan İldem, raporu anlattı ‘Çin NATO’ya tehdit değil’”, *Cumhuriyet*, 07.12.2020, Erişim Tarihi: 25.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akil-insanlar-grubundan-ildem-raporu-anlatti-cin-natoya-tehdit-degil-1796715>.

²⁶ Barış Özdal (2020), “Maske Diplomasisi”, Diplomasi Araştırmaları Derneği (DARD) Yayını-Güncel Gelişmeler No: II, Nisan, ss. 1-6, Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Adresi:

<https://www.diplomasiarastirmalari.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/4-Nisan-2020-Maske-Diplomasisi.pdf>.

²⁷ Guntay Şimşek (2020), “Aşı Diplomasisi”, *HaberTürk*, 30.12.2020, Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/guntay-simsek-1019/2921068-asi-diplomasisi>.

dijital diplomasi, pandemi sürecinden önce var olsa da, asıl ivmesini koronavirüsü küresel salgınıyla yakalamıştır.²⁸

Virüs vakasının yurt içinde ilk kez görüldüğü 2020 yılı Mart ayından itibaren ulusal çapta tedbirler alarak toplum güvenliğiyle ilgili uygulamaları hayata geçiren Türkiye, pandemi esnasında salgının küresel ölçekteki yayılımını da takip ederek, sağlık malzemesi ve tıbbi yardım ihtiyacı içerisinde olan ülkelere imkânları dâhilinde yardım etmeye çalışmıştır.²⁹ Bu hususta birçok ülkenin takdirini kazanan ve pandemi dönemindeki insani yardımlarla uluslararası politikada adından söz ettiren Türkiye, aynı zamanda Doğu Akdeniz, Suriye, Libya ve son olarak Güney Kafkasya gibi kriz bölgelerindeki varlığını ve aktivizmini de devam ettirmiştir.³⁰

Küresel salgının hayatın her alanında olduğu gibi uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanını da dijitalleşmeye zorlamasıyla, T.C. Dışişleri Bakanlığı, devlet hayatı için önem arz eden fonksiyonlarını dijital uygulamaları hayata geçirerek icra etmeye çalışmıştır. Öncelikle, salgınla ilgili gelişmelerin takip edilmesi, yabancı ülkeler ve dış temsilciliklerle eşgüdüm sağlanması amacıyla Bakanlık bünyesinde Dışişleri Bakanlığı Koordinasyon ve Destek Merkezi (DKDM) kurulmuştur.³¹ Bunun yanında, uluslararası çapta önem taşıyan toplantı ve görüşmelere teknoloji yardımıyla etkin katılım sağlanarak, Türkiye'nin görüşleri uluslararası kamuoyuna aktarılmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler (BM) 75. Genel Kurul görüşmelerine video-konferans üzerinden katılım gerçekleştirilirken, G-7 Liderler Zirvesi'ne de tele-konferans yöntemiyle bağlanılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, salgının Türkiye'de kendini gösterdiği Mart ayı içerisinde G-20 Liderler Olağanüstü Zirvesi'ne video-konferans yöntemiyle katılım göstermiştir. Bu önemli toplantının ardından, 10 Nisan 2020 tarihinde “Kovid-19 Salgınıyla Mücadelede İşbirliği ve Dayanışma” gündem

²⁸ Berrin Kalsın (2020), “Kovid-19 sürecinde dijital diplomasi”, *Anadolu Ajansı (AA)*, 29.04.2020, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-surecinde-dijital-diplomasi/1822867>.

²⁹ Şeyma Kızılay (2020), “Pandemi Sürecinde Türkiye'nin Dış Yardımları”, *Uluslararası Politika Akademisi (UPA)*, 18.05.2020, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/05/18/pandemi-surecinde-turkiyenin-dis-yardimlari/>.

³⁰ Murat Yeşiltaş (2020), “Ortadoğu'dan Akdeniz'e Türkiye'nin Direnişi”, *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 50, Ekim, s. 10-13. Ayrıca bakınız; Mehmet Babacan (2020) “Türkiye'nin Yakın Çevresindeki Politik ve Askeri Aktivizminin Nedenleri: Türkiye Neden Böyle Hareket Ediyor?”, *Uluslararası Politika Akademisi (UPA)*, 30.10.2020, Erişim Tarihi: 30.01.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/10/30/turkiyenin-yakin-cevresindeki-politik-ve-askeri-aktivizminin-nedenleri-turkiye-neden-boyle-hareket-ediyor/>.

³¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Koronavirüs Salgınındaki Rol ve Vizyonumuz”, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.tr.mfa>.

maddesiyle olağanüstü toplanan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Konseyi) video-konferans zirvesine de, Sayın Cumhurbaşkanı bu şekilde katılım sağlamıştır.³²

Çağın gereklerine ve dijital diplomasiye uyum sağlayabilmek için öncelikle diplomasi faaliyetlerini yürüten diplomatların bir eğitim sürecine tabi tutulması gerektiği fikrini benimseyen T.C. Dışişleri Bakanlığı, bu süreçte kendi içerisinde büyük bir dönüşüm projesini hayata geçirmiş ve 11. Büyükelçiler Konferansı'nda “*Dijital Diplomasi Girişimi*”ni ilan etmiştir. Bu girişim kapsamında, diplomatları gerekli bilgilerle donatmak ve Konsolosluk hizmetlerinin teknoloji yardımıyla verimini arttırmak amacıyla bir eğitim programı oluşturulurken, özellikle küresel ölçekte gelişmelerin takip ve krizlerin tespit edilebileceği erken uyarı sistemlerinin kurulması da hedef olarak belirlenmiştir. Dijital diplomasi çağında dijital masada güçlü olarak varlık gösterebilmek için diplomatları eğitime tabi tutan Bakanlık, içerisinde veri analizi, veri görselleştirme, kamu diplomasisi, stratejik iletişim, veri güvenliği ve dezenformasyona karşı direnç gibi başlıkların bulunduğu kapsamlı bir müfredat hazırlamıştır.³³

Diğer yandan, Bakanlığın bu hassas süreçte arabuluculuk ve çatışma çözümü faaliyetlerini dijital diplomasi ve teknolojik girişimlerle buluşturarak yürütme çabası da dikkate değer bir gelişmedir. Keza BM tarafından uzunca bir süredir teknolojinin arabuluculuk süreçlerindeki kritik önem taşıyan katılım boyutunu güçlendireceği vurgusuna paralel olarak, Siyasi İşler ve Barışı Koruma İşleri Bölümü tarafından yayınlanan “*Dijital Rehber*” (*Digital Toolkit for Mediation*) paralelinde, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın son dönemde bu hususta etkin bir tutum sergilediği görülmektedir. Bakanlık, küresel salgından önce düzenlenen İstanbul Arabuluculuk Konferansları'nda çatışma çözümü ve arabuluculuk süreçlerinde dijital diplomasi ve teknolojinin etkin kullanımını gündeme getirmiş; konferansın bu yılki toplantısını ise 17 Eylül 2020 tarihi itibarıyla ilk kez çevrim içi düzenleyerek, Türk Dijital Diplomasi Girişimi'nin uygulamadaki ilk örneğini vermiştir.³⁴

Keza Mart ayı içerisinde birçok dünya lideriyle telefonda görüşerek salgının gidişatı ve pandemiye yönelik küresel işbirliği konusunda görüş alışverişinde bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Almanya Şansölyesi Angela Merkel ve İngiltere (Birleşik Krallık) Başbakanı Boris Johnson ile de dördü bir zirve gerçekleştirmiştir.

³² Berrin Kalsın (2020), “Koronavirüs ve Dijital Diplomasi”, içinde *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği* (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde) (editör: Şeref Ateş & Mehmet Nuri Ersoy & Mevlüt Çavuşoğlu & İbrahim Kalın), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü ve TABİP Ortak Yayını, s. 156.

³³ Emine Kaplan (2020), “Diplomaside Dijital Dönüşüm”, *TRT Haber*, 24.09.2020, Erişim Tarihi: 01.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/diplomaside-dijital-donusum-518297.html>.

³⁴ A.g.e.

Benzer şekilde, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da, 154 Büyükelçi ile video-konferans yoluyla bir görüşme gerçekleştirmiş; böylelikle 114 ülkeden yaklaşık 70.000 Türk vatandaşının ülkeye getirilerek karantinaya alınması sağlanmıştır. Bakan Çavuşoğlu, yine dijital teknolojileri bu dönemde etkin bir şekilde kullanarak, sosyal medya platformları üzerinden yurt dışındaki vatandaşlarla birebir iletişim kurmuş; bu sayede imkân ve ihtiyaç dahilinde gereken yardım ve kolaylıklar sağlanmıştır.³⁵ Ayrıca Atlantik Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), NATO Dışişleri Bakanlıkları Toplantısı gibi birçok uluslararası toplantıya video-konferans yöntemiyle bağlanan Bakan, mevkidaşlarıyla bu şekilde teknolojik imkânlar vasıtasıyla görüşmüştür.³⁶

T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından Mart ayı sonunda yapılması planlanan ve “*Dijital Çağda Diplomasi*” başlığını taşıyacak olan “*Antalya Diplomasi Forumu*” ise, hâlihazırdaki salgın koşulları nedeniyle ertelenirken, foruma katılacak dünya liderleri, Dışişleri Bakanları ve yerli ve yabancı birçok uzman konuk bu büyük organizasyon kapsamında Türkiye’nin ciddi açılımlar sağlayacağı konusunda hemfikirdir.³⁷ Nitekim Bakanlık, bu konu üzerinde de çalışmalar yaparak, fiziksel olarak düzenlenemeyen forumun “*webinar*” formatında ve dijital ortamdan yürütülmesini amaçlamaktadır.³⁸

3. Türk Dış Politikası’nın Dijital Kapasitesi ve Performansı

“*Dış politika*”, temel uluslararası ilişkiler kavramlarından biri olmakla birlikte, literatürde farklı şekillerde tanımlanan, buna bağlı olarak kavramsal çerçevesi daha çok subjektif yargılarla çizildiğinden, nesnel ve genel-geçer tanımı olmayan bir terimdir. Dış politikayı bir yolculuk serüvenine benzeterek, bu benzetmedeki öğeler yardımıyla analiz oluşturmaya çalışan Özcan’a göre; egemenler tarafından hazırlanan bir yol haritası olan dış politika, öngörülmedik sorunlar yüzünden duraklayabilecek, güzergâhı ya da araçları/vasıtası değiştirilebilecek, belki de hedefe ulaşmadan büsbütün yarıda kalabilecek uzun bir yolculuktur.³⁹ Bu benzetmeden hareketle, öngörülemeyen büyük bir şok olarak Covid-19 pandemisini, ulusal ve küresel politikayı gündem ve hedef değişikliğiyle derinden etkileyerek

³⁵ TRT Haber (2020), “70 bine yakın Türk vatandaşı ülkeye getirildi”, 15.05.2020, Erişim Tarihi: 03.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/70-bine-yakin-turk-vatandasi-ulkeye-getirildi-485042.html>.

³⁶ Berrin Kalsın (2020), “Koronavirüs ve Dijital Diplomasi”, s. 155.

³⁷ Berrin Kalsın (2020), “Kovid-19 sürecinde dijital diplomasi”, *Anadolu Ajansı (AA)*, 29.04.2020, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-surecinde-dijital-diplomasi/1822867>.

³⁸ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2020), “Participation of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu in the videoconference co-organized by Antalya Diplomacy Forum in cooperation with International Peace Institute, 19 May 2020”, Erişim Tarihi: 04.02.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/adf-video-konferans-19-5-20.en.mfa>.

³⁹ Gencer Özcan (2014), “Dış Politika Analizi”, s. 328.

güvenlik önceliklerini revize eden tarihî bir dönüm noktası olarak tarif edebiliriz. Tıpkı dünya üzerindeki diğer devletler gibi, Türkiye de, bu umulmadık küresel kriz karşısında dış politikasını salgının seyri ve toplum güvenliği bağlamında biçimlendirmeye başlamıştır. Ankara, dış politikadaki önceliğini, pandemideki artışla birlikte, yurt dışındaki vatandaşlarının tahliyesi ve salgından etkilenen ülkelere insani yardım konusuna ayırmıştır. Salgının muhtemel etki ve boyutları hakkında diğer ülkelerle işbirliği olanakları araştırılırken, bir yandan da, uluslararası toplumun saygın bir üyesi olarak, Türkiye, üzerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmış; nitekim bu meyanda 139 ülke ve 5 uluslararası kuruluşun yardım taleplerine icabet ederek, uluslararası yardımlarda dünyada ikinci sıraya yükselmiştir.⁴⁰

Türkiye'nin pandemi sürecinde insani yardımlar konusundaki bu göz dolduran başarısının yanında, üstün gayret gösterdiği bir diğer konu da diplomasi alanında yürüttüğü dijital yetkinlik çabalarıdır. Çalışmanın bu kısmında, yurt içi ve yurt dışında yayımlanan raporlar, basın haberleri, Türkiye'nin dijital diplomasi alanındaki çalışmaları ve başarılarına odaklanan makaleler, kitap bölümleri, tebliğler gibi bilimsel çalışmalar odağında, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın başarılarından, performansından ve -varsa- eksik kaldığı hususlardan bahsedilecektir.

Esasen, Türk Dış Politikası'nı oluşturan ve ona yön veren en önemli kurumsal yapı olarak ortaya çıkan Dışişleri Bakanlığı'nın icra ettiği dış politika ve diplomasi fonksiyonları kapsamında teknolojik yenilikleri kullanması görece yakın bir geçmişe sahiptir. Özellikle Türk Dış Politikası alanında artık bir klasik haline gelmiş 3 ciltlik kült eserinin başlangıç kısmında Bakanlığın kurumsal yapısıyla ilgili değerlendirmelerine yer veren Prof. Baskın Oran'a göre; Bakanlığın vahim sayılabilecek bir “*bellek sorunu*” vardır ve bu da arşivlerinin iyi tasnif edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Yine Bakanlık, bilgisayar sistemi anlamında çok eski sayılan “*Wordperfect*” programını ancak Temmuz 2001'de terk edip, “*Windows*” sistemine geçebilmiştir. Ayrıca Bakanlığın birkaç binaya bölünmüş olması da kurumsal koordinasyon konusunda teknik ve bürokratik bir engel teşkil etmektedir.⁴¹

Bununla birlikte, küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin yoğun kullanımıyla artan dijitalleşmeyle birlikte, T.C. Dışişleri Bakanlığı da 2000'li yıllardan itibaren örgütsel yapısının yanında yurt dışındaki diplomatik misyonlarda da (Elçilikler ve Konsolosluklar)

⁴⁰ Mevlüt Çavuşoğlu (2020), “Covid-19 Salgını ve Türk Diplomasisi”, içinde *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde)* (editörler: Şeref Ateş & Mehmet Nuri Ersoy & Mevlüt Çavuşoğlu & İbrahim Kalın), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü ve TABİP Ortak Yayını, s. 9.

⁴¹ Baskın Oran (2005), “TDP'nin Uygulanması: Dışişleri Bakanlığı'nın Görevli Özerkliği”, içinde *Türk Dış Politikası Cilt I: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1918-1980)* (editör: Baskın Oran), 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 69.

dijital teknolojilerin kullanılmasını yaygınlaştırmıştır.⁴² 2000 yılı ile birlikte Bakanlığın kullandığı belge yönetim sistemi, konsolosluk programı, muhasebe programı ve iletişim yazılımları Dışişlerinin kendi uzmanları tarafından hayata geçirilirken, 2002’den itibaren ise ilk millî kripto sistemi olan DBGS (Dışişleri Bakanlığı Güvenlikli Sistem) -TÜBİTAK ile yapılan işbirliği neticesinde- tüm temsilciliklerde ve diplomatik misyonlarda kullanılmaya başlanmıştır.⁴³

Küresel salgın döneminde Dışişleri Bakanlığı’nın dijital diplomasi çabalarına odaklanan çalışmalara baktığımızda; genellikle bu hususta olumlu bir çerçeve çizilirken, çalışmaların birçoğunun eleştirel manada ortak noktası, Türk Dış Politikası’nın henüz bir “*dijital diplomasi stratejisine*” sahip olmaması olmuştur. Örneğin, Aslan ve Göksu, Türkiye’nin ilk dijital diplomasi örneği olarak 2011 yılında Libya’da gözaltına alınan Amerikalı gazetecilerin Türkiye’nin çabalarıyla kurtarılması ve dönemin T.C. Washington Büyükelçisi Namık Tan’ın bu olayı Twitter’den duyurarak gazetecilerin fotoğraflarını paylaşması olarak gösterirken, Türkiye’nin henüz bir dijital diplomasi stratejisinin olmamasını bir handicap olarak değerlendirildiğini belirtmektedirler.⁴⁴

Kalsın’a göre ise; Covid-19 salgını dünya çapında tahribat yaratmaya devam ederken, politika, eğitim, bilim ve sanat gibi alanlar bu süreçte dijital ortamlara taşınmıştır. Ancak aynı zamanda, salgın, dünya liderlerinin, devlet ve hükümet başkanlarının ve diğer uluslararası aktörlerin dijital kanalları kullanım şekilleri üzerinde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Bu kapsamda, örneğin, Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern, Facebook takipçileriyle sohbet etmeye başlarken, İtalya Başbakanı Guiseppe Conte’nin sayfası ve Avusturya, Estonya ve İtalya hükümetlerinin sayfaları Mart 2020’de beğenilerini ikiye katlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, pandemi sürecinde G-20 ve Türk Konseyi zirvelerine çevrim içi katılırken, 19 ülke lideriyle de telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.⁴⁵

Yine Türkiye’nin Pekin Büyükelçisi Abdulkadir Emin Önen, verdiği bir röportajda, daha salgının başında Türkiye’nin gönderdiği tıbbi malzeme yardımlarının Çin Dışişlerinde ve kamuoyunda büyük ilgi görürken, ülkenin sosyal paylaşım platformları *WeChat* ve *Weibo*

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “E- Konsolosluk Uygulaması”, Erişim Tarihi: 04.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.konsolosluk.gov.tr/>.

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “T.C. Dışişleri Bakanlığı Bilişim Alt Yapısı”, Erişim Tarihi: 05.02.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/bilisim-alt-yapisi.tr.mfa>.

⁴⁴ Pınar Aslan & Oğuz Göksu (2016), “Digital Diplomacy, Global Perception and Turkey”, s. 583.

⁴⁵ Berrin Kalsın (2020), “Koronavirüs ve Dijital Diplomasi”, ss. 152, 156.

üzerinden de olumlu yorumlar aldığını belirtmiştir. Bu yorumlarda, Çinlilerin Türkiye için “kara gün dostu” olarak söz ettikleri de görülmüştür.⁴⁶

Pandemi sürecinde Dışişleri Bakanlığı'nın dijital diplomasi alanındaki çabalarına ve yetkinliğine odaklanan en güncel ve spesifik çalışma Mazıcı'nın çalışmasıdır. Daha çok istatistiksel verilerin kullanıldığı ve ampirik yönü öne çıkan çalışmada, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın resmi dört ayrı Twitter hesabı üzerinden (@Tc_Dısisleri, @MFATurkey, @MFATurkeyArabic, @MFATurkeyFrench) bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ Çalışmanın neticesinde; Bakanlığın da attığı tweetlerle stratejik iletişim yönetimi ve kamuoyuyla iletişim açısından dijital platform ve sosyal medya ağı üzerinden konjonktüre ayak uydurmaya çalışmış olduğu saptanmıştır.⁴⁸

Finlandiya Dışişleri Bakanlığı'nın dijital diplomasi yöntemlerine odaklanan bir çalışmada ise, Finlandiya'nın dijital diplomasiye yavaş adapte olmasının yanında, bu alanda İsveç'in Finlilerin önüne geçtiği belirtilmekte ve dijital diplomasi; son yıllarda oldukça popüler bir kamu diplomasisi biçimi olarak, “*diplomatik misyonların yurt dışındaki vatandaşlarından ve devlet-dışı aktörlerden başka Dışişleri Bakanlıklarının meslekten olmayanlarla dijital ortamda kurduğu ilişkiler*” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹ Özellikle pandemi sürecinde Türk Dışişleri Bakanlığı'nın salgın bağlamında yürüttüğü yoğun telefon ve video-konferans trafiği, bu hususta eşsiz bir örnektir. 246 diplomatik temsilcilik ile dünyada 5. sırada yer alan Türk Dışişleri, bu hassas ve zor süreçte sadece kendi vatandaşlarının tahliyesini gerçekleştirmemiş; aynı zamanda 61 ülkeden 2.000'e yakın üçüncü ülke vatandaşlarıyla görüşerek, onların da erişilmesi zor coğrafyalardan yurtlarına dönmelerine yardımcı olmuştur.⁵⁰

⁴⁶ “T.C. Pekin Büyükelçisi Sn. Abdülkadir Emin Önen ile Röportaj” (2020), içinde *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde)* (editörler: Şeref Ateş & Mehmet Nuri Ersoy & Mevlüt Çavuşoğlu & İbrahim Kalın), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü ve TABİP Ortak Yayını, s. 162.

⁴⁷ Ayrıca çalışmanın çıkış noktası, Dijital Diplomasinin Durumu-2016 Raporu ve bunun üzerine gerçekleştirilen *Anadolu Ajansı*'nin haberi olmuştur: İstanbul Dijital Araştırmalar Merkezi tarafından, “*Diplomacy.Live*” projesi kapsamında hazırlanan ve diplomasi alanında aktif sayılabilecek kişi ve kuruluşların sosyal medya etkileşimleri incelendiği Dijital Diplomasinin Durumu-2016 adlı raporda, Dışişleri Bakanlığı, dijital performans açısından 210 ülke arasında 25. sırada yer alarak, 185 ülkeyi geride bırakmıştır. Bakan Çavuşoğlu da mevkidaşları arasında 1 milyon 295 bin 788 etkileşim sayısı (tweet sayısı, retweetlenme ve beğeni sayılarını yansıtan “*metrik toplam etkileşim*” açısından) ile Twitter’da en etkin ikinci isim olmuştur. Bakınız; Emel Tanyeri Mazıcı (2020), “Covid-19 Pandemi Sürecinde Dijital Diplomasi: T.C. Dışişleri Bakanlığı Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies*, 15 (4), s. 1096.

⁴⁸ Emel Tanyeri Mazıcı (2020), “Covid-19 Pandemi Sürecinde Dijital Diplomasi: T.C. Dışişleri Bakanlığı Üzerine Bir Araştırma”, s. 1101.

⁴⁹ Aino Huxley & Magdalana Kania-Lundhom (2014), “Discovering Digital Diplomacy: The Case of Mediatization in the Ministry for Foreign Affairs of Finland”, Uppsala Universitet-Department of Informatics and Media, Ağustos, s. 3.

⁵⁰ Mevlüt Çavuşoğlu (2020), “Covid-19 Salgını ve Türk Diplomasisi”, s. 10.

Keza bu süreçte 5 uluslararası kuruluşun ve 139 ülkenin yardım taleplerini cevapsız bırakmayan Türkiye, diğer hükümetlerin kendi vatandaşlarını ülkesinden tahliye etmesine yardımcı olurken, 114 ülkeden yaklaşık 70.000 Türk vatandaşını da tüm imkânları (ambulans uçak vb.) seferber ederek ülkeye getirmiştir.⁵¹ Türkiye'nin bu destek, yardım ve tahliye başarıları çeşitli yabancı haber kaynaklarında yer almış, dijital ortamlarda paylaşılmış ve uluslararası toplumun takdirini kazanmıştır.⁵² Bu başarının bir yansıması olarak, Dünya Ekonomik Forumu (WEF) kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanı Klaus Schwab, küresel ve bölgesel bir aktör olarak Türkiye'nin dijital dönüşüme liderlik edebileceğini dahi açıklamıştır. Schwab'a göre, WEF'in 4. Sanayi Devrimi ile ilgili Network'üne katılan son ülke olarak, Türkiye, teknolojiye yaptığı yatırımlar ve genç işgücü nüfusuyla dijital dönüşümde küresel liderlik rolü oynayabilecek bir aktör konumuna yükselmiştir.⁵³ Bakanlığın yaklaşık 1,5 milyon takipçi sayısına sahip resmi Twitter hesabı (@ TC_Disisleri), Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Arapça olmak üzere 4 farklı dilde bilgi akışı sunarken, Bakanlığın resmi Instagram (tcdisisleri) sayfasının da yaklaşık 16 bin takipçisi bulunmaktadır. Bu sosyal medya platformlarında, Bakanlık, Türkiye ve uluslararası kamuoyuna düzenli bilgi sunarken, aynı zamanda dijital diplomasi faaliyetleri de yürütmektedir. 2020 yılı Performans Raporu'nda, Bakanlık, temel hedeflerinden biri olarak merkez ve yurt dışı teşkilatının bilişim ve teknoloji altyapısının geliştirilmesini belirlemiştir.⁵⁴ Nitekim 2021 yılı bütçesinden Dışişleri Bakanlığı'na ayrılan 5.786.984.000 TL'nin 606.561.000 TL'si, içerisinde bilişim teknolojileri hizmetleri kaleminin de bulunduğu mal ve hizmet alımlarına ayrılmıştır.⁵⁵ Dijital diplomasiyi kamu diplomasisinin bir aracı olarak gören Bakanlık, bir bütün olarak Türk Dış Politikası'nı da birbirini tamamlayan çok sayıdaki siyasi, ekonomik, insani ve kültürel ögenin seferber edilmesiyle yürütülen küresel ölçekte politikalar olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ 2016 yılında yayımlanan Dijital Diplomasi raporunda yer alan bilgilere göre ise; dünya liderleri arasında en

⁵¹ TRT Haber (2020), "70 bine yakın Türk vatandaşı ülkeye getirildi", 15.05.2020, Erişim Tarihi: 08.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/70-bine-yakin-turk-vatandasi-ulkeye-getirildi-485042.html>

⁵² NATO (2020), "Coronavirus response: Turkish medical aid arrives in Spain and Italy", 01.04.2020, Erişim Tarihi: 08.02.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_174826.htm.

⁵³ NTV (2021), "Dünya Ekonomik Forumu Başkanı Schwab: Türkiye, dijital dönüşümde liderlik üstlenebilir", 27.01.2021, Erişim Tarihi: 08.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dunya-ekonomik-forumu-baskani-schwab-turkiye-dijital-donusumde-liderlik-ustlenebilir,Z1FFvYsuJk-CiR2ASb8vnw>.

⁵⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "2020 Yılı Performans Programı", Erişim Tarihi: 15.02.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/DB-2020-yili-performans-programi.pdf>.

⁵⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "2021-2023 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan Eki Cetvelleri", Erişim Tarihi: 15.02.2021, Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023_Donemi_Orta_Vadeli_Mali_Plan_Eki_Cetveller.pdf.

⁵⁶ Haluk Karadağ (2021), "Kamu Diplomasisi ve Türk Dış Politikası", içinde *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* (editörler: Tarık Oğuzlu & Yelda Ongun), 2. Basım, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, s. 313.

çok takip edilen sosyal medya hesapları arasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu başta olmak üzere bazı Türk siyasetçilerinin de olduğu ve dünyadaki en iyi diplomatik portalların da Türkiye’den olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁷

Sonuç

Dijital teknolojilerin ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, dahası, bu teknolojik yeniliklerin devlet yöneticileri, siyasetçiler ve diplomatlar tarafından etkin bir şekilde kullanılmasıyla yükselişe geçen bir kavram olarak “*dijital diplomasi*”, klasik diplomasi faaliyetlerinin bilgi toplumunun ve çağın gereklerine uygun olarak icra edilmesi anlamını taşımaktadır. “*Twitter-diplomacy*” (twitter diplomasisi) ve “*e-diplomasi*” gibi adlandırmalarla da nitelenen dijital diplomasi, son yıllarda 45. ABD Başkanı Donald Trump gibi birçok dünya lideri tarafından, Twitter, Instagram ve Facebook gibi popüler sosyal medya platformları üzerinden kullanımına çok sık şahit olunan bir diplomasi biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Medya içeriklerinin çok çabuk dolaşıma girmesi, dünyanın dört bir yanında milyonlarca birey tarafından içeriklere ulaşılması ve anında kitleleri etkilemesi gibi özellikleri bulunan dijital platformlar, bu yönüyle yüzyüze gerçekleştirilen klasik diplomasi faaliyetlerinin işlevleri üzerinde de dönüştürücü rol oynamıştır. Özellikle Türkiye gibi zor bir coğrafyada yer alan bir ülkenin de, diplomaside dijital teknolojilerin kendisine sunduğu fırsatlardan yararlanması, eylemlerini dünyaya anlatması için postmodern dünyada neredeyse bir zorunluluk olarak belirmektedir.

Uluslararası sistemi derinden etkileyen ve küresel ölçekte güç ve güvenlik kavramları üzerinde dönüştürücü rol oynayan Covid-19 (koronavirüs) salgını, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan en önemli küresel kriz olarak nitelendirilirken, özellikle uluslararası politikada izolasyonizmin ve korumacılığın yeniden ön plana çıktığı bu süreçte, doğal olarak dijital teknolojilerin kullanımını da hızlı ve yoğun şekilde artırmıştır. Eğitsel, sportif, bilimsel, sanatsal ve ticari birçok alanda önemli görüşmeler, toplantılar, uluslararası etkinlikler ya ertelenmiş, ya da iptal edilmiş ve dünya üzerinde birçok çalışan, işlerini dijital teknolojileri kullanarak konutundan yürütmeye çalışmıştır. Haliyle, dünyayı etkileyen bu global krizin diplomasi ve dış politika alanlarına da yansımaları olmuş; başta BM olmak üzere uluslararası platformda birçok zirve, toplantı ve görüşme video-konferans yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Dünya liderleri, dış politikaya ilişkin mesajlarını bu dönemde Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformları üzerinden daha sık paylaşmaya başlarken, yumuşak güç unsurlarını

⁵⁷ *Anadolu Ajansı (AA)* (2017), “Dijital Diplomasinin ‘en iyileri’ Türkiye’den”, 29.03.2017, Erişim Tarihi: 10.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dijital-diplomasinin-en-iyileri-turkiyeden/781999>.

kullanmada eşsiz bir fırsat sunan dijital kaynaklar, diğer ülke vatandaşlarına da ulaşır, onların kalplerine ve zihinlerine hitap etmede önemli rol oynamıştır.

Türk Dışişleri açısından bakıldığında; pandemi sürecinde dijital diplomasi yöntemleri, eldeki veriler ve imkânlar en etkin bir şekilde kullanılarak uygulanırken, Bakanlık, bünyesinde adeta dijital bir devrim ya da dönüşüm olarak nitelenecek önemli planlamaları da bu süreçte hayata geçirmeyi başarmıştır. Bu kapsamda, Türk diplomatların dijital yetkinliklerini arttırmak için dijital diplomasi eğitimleri de başlatılmıştır. Bu dönemde, kamuda bilgisayar kullanmaya başlayan en eski kurumlardan biri olarak TÜBİTAK ile beraber yürüttüğü proje kapsamında, ilk millî kripto sistemini (DBGS) kullanmaya başlayan Bakanlık, pandemi sürecinde dünya çapındaki önemli zirve ve toplantılara en üst düzeyde video-konferans sistemiyle katılım göstermiştir. Yine bu zor süreçte, ülkelerine dönmek isteyen yurt dışındaki vatandaşlarıyla görüşen Bakanlık yetkilileri, sadece Türk vatandaşlarının değil, dünyanın değişik coğrafyalarında bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının da yardım taleplerini karşılıksız bırakmayarak, onların da ülkelerine dönmelerini sağlamıştır. Bu hassasiyetinin yanında, Türkiye'nin pandemi döneminde birçok ülkeye gönderdiği tıbbi malzeme yardımları, bu süreçte uluslararası kamuoyunun büyük destek ve sempatisini kazanmıştır. BM'nin gündeme getirdiği arabuluculuk ve çatışma çözüm faaliyetlerinde dijital teknolojilerin kullanılmasına da önem veren Türk Dışişleri, kendi içindeki dijital dönüşüm kapsamında bu çalışmanın ilk örneğini 2020 yılı içerisinde İstanbul Arabuluculuk Konferansları'nda sergilemiştir.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, yurt dışındaki diplomatik misyonlarında da dijital kapasitesinin geliştirilmesine önem vermiş; nitekim bu minvalde uygulamaya sokulan “E-Konsolosluk” projesi ile yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının nüfus, iş ve ikamet bilgileri kayıt altına alınmıştır. Pandemi sürecinde, ayrıca, diplomatik misyonlar vatandaşların Türk yetkilileriyle görüşerek tahliye edilmesine yardımcı olmuşlar; hatta gerektiğinde acil durum içerisindeki vatandaşlara ambulans uçaklar da tahsis edilmiştir.

“Diplomacy Live” projesi kapsamında hazırlanan Dijital Diplomasi 2016 Raporu'nda, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın dijital performans açısından 210 ülke arasından 25. sırada yer alması ve keza Bakan Mevlüt Çavuşoğlu'nun da 1.295.788 etkileşim sayısı (*tweet*, *retweet* ve *like*/beğeni sayısı) ile mevkidaşları arasında 2. sırada yer alması, hem kurum, hem de Bakan'ın kişisel performansı anlamında önemli bir başarıya işaret etmektedir. Ayrıca son yıllarda Cumhurbaşkanlığı'na bağlı İletişim Başkanlığı ve Dijital Dönüşüm Ofisi'nin de dijital diplomasi alanında etkin ve başarılı örnekler sergilediğini ve Türk Dışişleri'nin dijital kapasitesinin artırılmasına destek verdiği de bu noktada belirtmek gerekmektedir.

Elbette, T.C. Dışışleri Bakanlığı'nın dijital kapasitesinin arttırılması için teknik, hukuki ve bürokratik birçok düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır ve kapsamlı bir dijital diplomasi stratejisinin de vakit kaybetmeden oluşturulması elzemdir. Bizzat kendi uzman personelinin hazırlayıp uygulamaya koyduğu iletişim, bilişim, muhasebe ve belge yönetim sistemini kullanan Bakanlığın, pandemi döneminde değeri daha çok anlaşılan dijital diplomasi yöntemlerinde de yetkinliğinin ve kapasitesinin arttırılması için uzun dönemli bir yol haritasına ihtiyacı olduğu açıktır. Bu konuda en büyük desteği ise, kuşkusuz, bu alanda öncü çalışmalar yapan Türkiye üniversiteleri sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- *Anadolu Ajansı (AA)* (2017), “Dijital Diplomasinin ‘en iyileri’ Türkiye’den”, 29.03.2017, Erişim Tarihi: 10.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dijital-diplomasinin-en-iyileri-turkiyeden/781999>.
- Arı, Tayyar (2017), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 11. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları.
- Aslan, Pınar & Göksu, Oğuz (2016), “Digital Diplomacy, Global Perception and Turkey”, içinde *14th International Symposium Communication in the Millennium* (editörler: N. Sezer & S. Gezgin & E. Yolcu), İstanbul, ss. 573-590.
- Babacan, Mehmet (2020), “Türkiye’nin Yakın Çevresindeki Politik ve Askeri Aktivizminin Nedenleri: Türkiye Neden Böyle Hareket Ediyor?”, Uluslararası Politika Akademisi (UPA), 30.10.2020, Erişim Tarihi: 30.01.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/10/30/turkiyenin-yakin-cevresindeki-politik-ve-askeri-aktivizminin-nedenleri-turkiye-neden-boyle-hareket-ediyor/>.
- Babacan, Mehmet (2021), “Uluslararası Örgütlerin Türkiye’de Dezenformasyona Karşı Savaşları: Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) Örneği”, Türkiye Algı Merkezi (TAM), Erişim Tarihi: 25.01.2021, Erişim Adresi: <https://turkiyealgimerkezi.com/makaleler/uluslararasi-orgutlerin-turkiyede-dezenformasyona-karsi-savaslari-nato-kuzey-atlantik-ittifaki-ornegi>.
- *BBC Türkçe* (2020), “ABD Dışişleri Bakanı Pompeo: Siber Saldırıların arkasında Rusya’nın olduğu açık”, 19.12.2020, Erişim Tarihi: 24.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55378023>.
- Bray, David (2020), “Pandemic may replace the nation-state: But with what?”, Atlantic Council, 09.04.2020, Erişim Tarihi: 18.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/geotech-cues/pandemic-may-replace-the-nation-state-but-with-what/>.
- Çavuşoğlu, Mevlüt (2020), “Covid-19 Salgını ve Türk Diplomasisi”, içinde *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde)* (editörler: Şeref Ateş & Mehmet Nuri Ersoy & Mevlüt Çavuşoğlu & İbrahim Kalın), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü ve TABİP Ortak Yayını, ss. 8-10.
- Dağlı, Tarık (2021), “Artık Teknoloji Devleri Ülke, Teknologlar Başkan Gibi”, *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 54, Şubat, ss. 43-45.

- Holmes, Marcus (2015), “Digital Diplomacy and International Change Management”, içinde *Digital Diplomacy: Theory and Practice* (editörler: Corneliu Bjola & Marcus Holmes), London: Routledge, ss. 13-32.
- Huxley, Aino & Kania-Lundhom, Magdalana (2014) “Discovering Digital Diplomacy: The Case of Mediatization in the Ministry for Foreign Affairs of Finland”, Uppsala Universitet-Department of Informatics and Media, Ağustos, ss. 1-71.
- Kalsın, Berrin (2020), “Kovid-19 sürecinde dijital diplomasi”, *Anadolu Ajansı (AA)*, 29.04.2020, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-surecinde-dijital-diplomasi/1822867>.
- Kalsın, Berrin (2020), “Koronavirüs ve Dijital Diplomasi”, içinde *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde)* (editörler: Şeref Ateş & Mehmet Nuri Ersoy & Mevlüt Çavuşoğlu & İbrahim Kalın), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü ve TABİP Ortak Yayını, ss. 152-156.
- Kaplan, Emine (2020), “Diplomaside Dijital Dönüşüm”, *TRT Haber*, 24.09.2020, Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/diplomaside-dijital-donusum-518297.html>.
- Karadağ, Haluk (2021), “Kamu Diplomasisi ve Türk Dış Politikası”, içinde *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* (editörler: Tarık Oğuzlu & Yelda Ongun), 2. Basım, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, ss. 307-330.
- Kızılay, Şeyma (2020), “Pandemi Sürecinde Türkiye’nin Dış Yardımları”, Uluslararası Politika Akademisi (UPA), 18.05.2020, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/05/18/pandemi-surecinde-turkiyenin-dis-yardimlari/>.
- Mazıcı, Emel Tanyeri (2020), “Covid-19 Pandemi Sürecinde Dijital Diplomasi: T.C. Dışişleri Bakanlığı Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies*, 15 (4), ss. 1087-1104.
- NATO (2020), “Coronavirus response: Turkish medical aid arrives in Spain and Italy”, 01.04.2020, Erişim Tarihi: 08.02.2021, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_174826.htm.
- NTV (2020), “G 20 Zirvesi başladı: Liderlerden corona virüs mesajı”, 22.11.2020, Erişim Tarihi: 19.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/g-20-zirvesi-basladi-liderlerden-coronavirus-mesaji,9FzhftOpMECtnUBaVOaHCA>.
- NTV (2021), “Dünya Ekonomik Forumu Başkanı Schwab: Türkiye, dijital dönüşümde liderlik üstlenebilir”, 27.01.2021, Erişim Tarihi: 08.02.2021, Erişim Adresi:

<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dunya-ekonomik-forumu-baskani-schwab-turkiye-dijital-donusumde-liderlik-ustlenebilir,Z1FFvYsuJk-CiR2ASb8vnm>.

- Oran, Baskın (2005), “TDP’nin Uygulanması: Dışişleri Bakanlığı’nın Görelî Özerkliği”, içinde *Türk Dış Politikası Cilt I: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1918-1980)* (editör: Baskın Oran), 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 54-73.
- Özbey, İpek (2020), “Akil İnsanlar Grubu’ndan İldem, raporu anlattı ‘Çin NATO’ya tehdit değil”, *Cumhuriyet*, 07.12.2020, Erişim Tarihi: 25.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akil-insanlar-grubundan-ildem-raporu-anlatti-cin-natoya-tehdit-degil-1796715>.
- Özcan, Gencer (2014), “Dış Politika Analizi”, içinde *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (editör: Evren Balta), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 323-349.
- Özdal, Barış (2020), “Maske Diplomasisi”, Diplomasi Araştırmaları Derneği (DARD) Yayını-Güncel Gelişmeler No: II, Nisan, ss. 1-6, Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.diplomasiarastirmalari.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/4-Nisan-2020-Maske-Diplomasisi.pdf>..
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2020), “Participation of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu in the videoconference co-organized by Antalya Diplomacy Forum in cooperation with International Peace Institute, 19 May 2020”, Erişim Tarihi: 04.02.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/adf-video-konferans-19-5-20.en.mfa>.
- Sander, Oral (2020), *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, 33. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Seren, Merve (2021), “Dijital Belirsizliğin Başındayız”, *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 54, Şubat, ss. 46-49.
- Siber Bülten (2020), “Karıştırılan iki kavram: Siber diplomasi ve dijital diplomasi arasındaki farklar”, 03.10.2020, Erişim Tarihi: 23.01.2021, Erişim Adresi: <https://siberbulten.com/makale-analiz/karistirilan-iki-kavram-siber-diplomasi-ve-dijital-diplomasi-arasindaki-farklar/>.
- Şimşek, Guntay (2020), “Aşı Diplomasisi”, *HaberTürk*, 30.12.2020, Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/guntay-simsek-1019/2921068-asi-diplomasisi>.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “2021-2023 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan Eki Cetvelleri”, Erişim Tarihi: 15.02.2021, Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023_Donemi_Orta_Vadeli_Mali_Plan_Eki_Cetveller.pdf.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “2020 Yılı Performans Programı”, Erişim Tarihi: 15.02.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/DB-2020-yili-performans-programi.pdf>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “E- Konsolosluk Uygulaması”, Erişim Tarihi: 04.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.konsolosluk.gov.tr/>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Koronavirüs Salgınındaki Rol ve Vizyonumuz”, Erişim Tarihi: 29.01.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.tr.mfa>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “T.C. Dışişleri Bakanlığı Bilişim Alt Yapısı”, Erişim Tarihi: 05.02.2021, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/bilisim-alt-yapisi.tr.mfa>.
- “T.C. Pekin Büyükelçisi Sn. Abdülkadir Emin Önen ile Röportaj” (2020), içinde *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde)* (editörler: Şeref Ateş & Mehmet Nuri Ersoy & Mevlüt Çavuşoğlu & İbrahim Kalın), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü ve TABİP Ortak Yayımları, ss. 158-162.
- *TRT Haber* (2020), “70 bine yakın Türk vatandaşı ülkeye getirildi”, 15.05.2020, Erişim Tarihi: 03.02.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/70-bine-yakin-turk-vatandasi-ulkeye-getirildi-485042.html>.
- United Cities and Local Governments (UCLG) (2020), “Digital Technologies and the COVID-19 Pandemic: Briefing& Learning Note Live Learning Experience: Beyond the immediate response to the outbreak of COVID-19”, 15.04.2020, Erişim Tarihi: 15.01.2021, Erişim Adresi: https://www.uclg.org/sites/default/files/eng_briefing_technology_final_x.pdf.
- Ünal, Yenal (2009), “Bilgi Toplumunun Tarihçesi”, *Tarih Okulu*, Sayı: V, Sonbahar, ss. 123-144.
- Westcott, Nicholas (2008), “Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations”, Oxford Internet Institute, Research Report 16, Temmuz, ss. 1-20.

- *Yeni Şafak* (2014), “Siber Şövalyeler”, Erişim Tarihi: 22.01.2021, Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/dunya/siber-sovalyeler-601150>.
- Yeşiltaş, Murat (2020), “Ortadoğu’dan Akdeniz’e Türkiye’nin Direnişi”, *Kriter*, Yıl: 5, Sayı: 50, Ekim, ss. 10-13.